

УДК 340.12

Долгорученко Катерина Олегівна,
старший викладач кафедри теорії та історії
держави і права
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ)

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА ОСНОВА ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ СХІДНОГО ВІДДІЛУ МІНІСТЕРСТВА ПРОСВІТИ І ПРОПАГАНДИ РАЙХУ НА ОКУПОВАНИХ РАДЯНСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ

У даній статті подається загальна характеристика нормативно-правової основи організації та діяльності Східного відділу Міністерства просвіти і пропаганди Райху. Визначено та проаналізовано зміст так званих «фюрерських» законів, директив, а також підзаконних нормативних актів, які становили нормативно-правове поле для функціонування Східного відділу та його структурного підрозділу – спецвідділу «Вінета» на окупованих радянських територіях (з червня 1941 року по вересень 1944 року).

Ключові слова: *нацистське законодавство, пропаганда, Східний відділ, спецвідділ «Вінета».*

Постановка проблеми. Пропаганда у ХХ столітті стала провідним методом маніпулювання суспільною свідомістю, інструментом контролю держави за поведінкою широких мас населення. У роки Другої світової війни пропаганда була потужною інформаційною зброєю держав світу. Влада активно використовувала пропаганду для досягнення поставлених зовнішньо та внутрішньополітичних цілей. Пропагандистська діяльність органів влади стала спеціальним видом державної діяльності у сфері реалізації інформаційно-психологічних атак на ворога в умовах війни та забезпечення впливу на суспільну думку всередині країни.

Між тим в історико-правовій науці залишаються малодослідженими питання нормативно-правової основи організації та діяльності спеціальних органів Третього Райху, що забезпечували реалізацію імперської пропаганди на окупованих радянських територіях. Насамперед, йдеться про Східний відділ Міністерства просвіти і пропаганди Райху, який відіграв провідну роль у реалізації пропаганди проти Радянського Союзу, зокрема на окупованій території Райхскомісаріату «Україна» (червень 1941 року — листопад 1944 року).

Метою дослідження є загальна характеристика нормативно-правової основи організації та діяльності Східного відділу Міністерства просвіти і пропаганди Райху та його спеціального підрозділу «Вінета» на окупованих радянських територіях.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Загально-теоретичними аспектами функціонування Міністерства просвіти і пропаганди Райху та реалізацією його структурними підрозділами пропагандистських кампаній проти СРСР займалися такі дослідники, як Р. Герцштейн [1], В. Дашичев [2], О. О कोरोков [3], С. Круппська [4], О. Штиркіна [5] та ін.

На особливу увагу в контексті досліджуваної проблематики заслуговують наукові праці Д. Жукова та І. Ковтуна «Антисемітська пропаганда на окупованих територіях РСФСР, 1941–1944 рр.» [6], М. Михайлюк «Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецької окупаційної влади серед населення України (1941–1944 рр.)» [7], П. Рекотова

«Органи управління на окупованій території України (1941–1944 роки)» [8], О. Салати «Формування німецького інформаційного простору в Рейхскомісаріаті України та в зоні військової адміністрації (червень 1941–1944 рр.)» [9], О. Яшан «Морально-психологічний стан населення України в умовах окупації» [10] та ін.

Аналіз останніх вітчизняних публікацій у даному напрямі свідчить про наявність «білих плям» у висвітленні трансформаційних процесів організації та діяльності Східного відділу Міністерства просвіти і пропаганди Райху у період нацистської окупації радянських територій.

Виклад основного матеріалу. Посилення міжнародної напруги напередодні Другої світової війни обумовило потребу створення у державах спеціальних таємних органів пропаганди. Так, у США було сформовано «Відділ ведення психологічної війни», у Великій Британії — «Відділ спеціальних операцій» при міністерському «Бюро Воєнної Пропаганди» та в СРСР — Відділ пропаганди і агітації (ОПіА). Політичне керівництво Німеччини ще з середини 30-х років почало працювати у напрямку створення структур для ведення розвідувальної підривної пропагандистської діяльності серед країн Європи. Пропагандистські атаки здійснювали відділи пропаганди служби розвідки і контррозвідки (Абвер) та зовнішньополітичної розвідки Головного управління імперської безпеки (РСХА). У геббельсівському рейхсміністерстві було утворено таємний 7-й відділ під назвою «Відділ контрзаходів» [11, с. 38]. Агенти-шпигуни цього відділу проводили самостійні пропагандистські акції за кордоном Райху.

Дослідниця Н. Дороніна вважає, що першим нормативним документом, який став юридичною підставою для створення спеціального пропагандистського апарату, є рішення фюрера «Про заходи для підготовки ведення пропагандистської війни», що було прийняте у 1935 році. У цьому документі вперше були визначені мета та завдання пропагандистської війни Райху, а саме: «Ідеологічне забезпечення ведення війни шляхом здійснення морально-психологічних та інформаційних диверсій на території окупованих держав» [12, с. 34].

Як зазначає російський дослідник О. О कोरोков, у 1938 році між начальником штабу вермахту (далі ОКВ) В. Кейтелем та міністром пропаганди Й. Геббельсом було укладено договір про співпрацю у сфері пропаганди під час ведення війни в Європі та на Сході [3, с. 25]. Цей договір став юридичною підставою для початку формування спеціального східного апарату пропаганди у структурі райхсміністерства народної просвіти і пропаганди.

У квітневому меморандумі «Ведення війни на Сході як організаційна проблема» № 647/38 генерала-фельдмаршала В. Кейтеля вперше висувається ідея «остфоршунгу» (нім. «дослідження Сходу»), тобто історичної необхідності, геополітичної доцільності та правомірності «розширення життєвого простору на Сході». Під поняттям «східний простір» (нім. Lebensraum im Osten) нацисти розуміли східноєвропейські території, кавказький регіон та Близький Схід.

У документі серед іншого зазначалося: «Війна на Сході є життєвою необхідністю. Вона буде вестись усіма засобами та силами Райху. Окрім збройної боротьби, буде здійснено пропагандистський наступ» [13, с. 87]. 7 жовтня 1939 року А. Гітлер підписав декрет «Про посилення німецької нації на європейському Сході». У цілому, у документі йшлося про надання правового захисту та підтримки німцям-фольксдойче, що мешкали на території Польщі, України, Росії та про запровадження політики «економічної свободи Райху на Сході» (нім. «die frei Hand im Osten»). У подальшому цей декрет став юридичною основою для розгортання превентивної пропагандистської діяльності нацистів на Сході.

Нормативно-правовим актом, що регламентував ведення превентивної пропаганди на території Сходу, став додаток до директиви № 21 Генерального штабу ОКВ «Про застосування пропаганди під час здійснення «блискавичної» військової кампанії проти СРСР» від 18 грудня 1940 року. Відповідно, план реалізації «блискавичної» війни базувався на двох стратегічних завданнях — по-перше, шляхом зброї розширити німецький «життєвий простір»

тір на Сході»; по-друге, використовуючи пропаганду як інструмент війни, остаточно знищити східний осередок «єврейського більшовизму» [16, с. 71].

Наприкінці грудня цього ж року, керуючись затвердженим планом наступальних дій на східному фронті, Й. Геббельс створює міністерський відділ Генеральний реферат «Східний простір» (нім. Generalreferat Ostraum, далі скорочено — ГР «Схід»). Ця установа мала займатися таємним збиранням, аналізом інформації та розробкою пропагандистських кампаній у напрямку підриву і послаблення державного та суспільно-політичного ладу Радянського Союзу як основного ідейного й воєнно-стратегічного ворога Райху.

На посаду головного референта відділу було призначено нациста Е. Тауберта. Доктор філософії Ебергард Тауберт (1907–1976 рр.) з 1931 року займався розробкою пропагандистської риторики партії НСДАП. У вищих управлінських колах був відомий під прізвиськом «Доктор Анти» за свою нетерпимість до євреїв. З 1933 року у міністерстві пропаганди очолював відділ пропаганди II-4 (антимарксистська та антирадянська пропаганда). У розпорядчій інструкції від 31 березня 1937 року Е. Тауберт зазначав: «Ведення боротьби проти світового більшовизму є генеральною лінією німецької політики та головним завданням націонал-соціалістичної пропаганди. Ми маємо довести світові, що більшовизм є смертельним ворогом для всіх народів і націй» [14, с. 598]. До 1945 року Е. Тауберт носив персональне звання «спеціаліста з питань ворожого арійцям світогляду», тобто більшовизму, іудаїзму, масонства та демократії.

Правове регулювання організації та діяльності Генерального реферату «Східний простір» Імперського міністерства народної просвіти і пропаганди здійснювалося на основі єдиних принципів та положень нацистського законодавства. Усі нормативно-правові акти, що регламентували специфіку діяльності даної структури, були підпорядковані таким принципам: фюрерства (принцип верховенства права (нім. Rechtsstaat) замінявся принципом верховенства волі фюрера); законності (закон у нацистській імперії визнавався джерелом права і знаходився на вершині піраміди відповідних нормативно-правових актів); принцип формальної визначеності, а також принципи уніфікації та стандартизації законодавства (у німецькій правовій науці використовується термін «Zeit des Nationalsozialismus», або скорочено «NS-Zeit»).

Відповідно, нормативно-правовим забезпеченням пропагандистської діяльності Генерального реферату «Східний простір» Міністерства просвіти і пропаганди Райху стали так звані «фюрерські закони» та директиви, а також внутрішні та міжвідомчі нормативні акти (декрети, директиви, циркуляри, розпорядження, спеціальні інструкції тощо), що визначали структуру апарату, принципи взаємодії його структурних підрозділів, їхні функції, а також напрями пропагандистської діяльності, специфіку її методів та форм.

Так, у Плані роботи Генерального реферату «Східний простір» від 10 лютого 1941 року встановлювалося, що цей державний орган пропаганди мав складатися з трьох структурних підрозділів: підрозділ активної пропаганди; підрозділ комісарів для спеціальних доручень; аналітичний підрозділ. Повний штат працівників нараховував 38 осіб [15, с. 8]. Таким чином, ГР «Схід» був вузькоспеціалізованою пропагандистською структурою райхсміністерства народної просвіти і пропаганди. З грудня 1940 року по червень 1941 року основними завданнями органу були аналіз змісту більшовицької пропаганди, прогноз динаміки методів та способів її реалізації, а також підготовка «сценаріїв» пропагандистських атак у період реалізації «блискавичної» війни на Сході.

Згідно з директивою фюрера «Про ведення пропаганди у період війни на Сході» від 6 червня 1941 року, агенти міністерства просвіти і пропаганди Райху, спільно з абверкомандами німецьких збройних сил, мали проводити аналітичну розвідувальну діяльність на майбутніх окупованих територіях Радянського Союзу [16, с. 39]. Аналітична розвідка, як її визначає О. Буряк, — це компонент розвідувальної діяльності, який полягає у здійсненні складної системи розумових операцій, зокрема аналізу та синтезу, з метою отримання нової інформації про ворога [17, с. 8]. Розвідувальна інформація відрізняється від звичайної

тим, що вона є цільовою. Це не відомості взагалі, а аналітично інтегрована інформація, що є достатньою підставою для прийняття конкретних рішень в умовах ведення психологічної війни. Тобто інформацію про ворога агенти-пропагандисти мали отримувати, не вдаючись до безпосереднього контакту з ним, шляхом аналізу наявних матеріальних джерел — радянської періодичної преси, літератури, державної документації, особистих листів тощо. На основі отриманих даних створювався нацистський пропагандистський продукт, який мав бути мовно та ментально адаптований для народів СРСР.

У кінці червня 1941 року, з початком збройного німецько-радянського конфлікту, цілі та завдання Генерального реферату «Східний простір» були значно розширені та ускладнені. Аналізуючи директиву А. Гітлера № 144/41 «Щодо організації пропаганди у період наступу на СРСР», слід виокремити основні стратегічні завдання, які висувалися перед нацистськими органами пропаганди: 1) організація постачання друкованої продукції на окуповану територію, зокрема на територію України та країн Прибалтики; 2) налагодження функціонування місцевої окупаційної преси; 3) створення адаптованих до місцевого населення пропагандистських текстів.

Керуючись цим документом, міністерство просвіти і пропаганди Райху здійснило комплексну реорганізацію системи функціонування Генерального реферату «Східний простір». У липні цього ж року, оптимізуючи організаційно-управлінські аспекти, на його основі було утворено Східний відділ (нім. Abteilung Ost).

У звіті голови Східного відділу д-ра Е. Тауберта за серпень 1941 року знаходимо інформацію про реорганізацію. У розділі «Загальні наміри та цілі нашої діяльності» визначено, що Східний відділ став головним аналітичним центром міністерства пропаганди Райху. А в розділі «Про результати роботи» зазначається, що до кінця серпня 1941 року було де-юре завершено формування організаційної структури відділу. Референтура складалася із структурних підрозділів — Центральне управління; відділ «Антикомінтерн» (нім. Anti-Comintern / AC), яке почало функціонувати ще з 1937 року; спеціальний відділ «Вінета» (нім. Vineta / e.V). У свою чергу, Центральне управління Східного відділу складалося з таких підрозділів: I підрозділ — «Внутрішнє управління»; II підрозділ — «Юридичний»; III підрозділ — «Фінанси»; IV підрозділ — «Технічний відділ»; V підрозділ — «Інформатори» [18, с. 1].

Відповідно до директиви Й. Геббельса «Про дотримання секретності під час ведення пропаганди» від 31 серпня 1941 року, «Східний відділ» отримав статус спеціально уповноваженого органу пропаганди, що реалізовувався у праві здійснювати офіційний контроль за діяльністю будь-яких пропагандистських структур на території окупованого Сходу, давати обов'язкові рекомендації іншим райхсміністерствам і відомствам з будь-яких питань реалізації пропаганди [20, с. 56]. Протягом всього часу радянсько-німецької війни цей відділ здійснював керівництво всією пропагандистською діяльністю Райху на радянських територіях.

Згідно з наказом райхсміністра Й. Геббельса «Про призначення на посаду голови референтури «Схід» (або «Східного відділу») Імперського міністерства народної просвіти і пропаганди доктора Е. Тауберта від 20.06.1941 року, головний референт стає уповноваженим здійснювати контроль за реалізацією імперської пропаганди на окупованих радянських територіях. Основна мета діяльності референта була визначена як «організація ведення ідейної війни з більшовиками та «жидомасонами» [20, с. 73].

Ведення ідеологічної війни з так званим «жидобільшовизмом» вимагало від «Східного відділу» встановлення тісної співпраці з іншими державними структурами, які мали безпосереднє відношення до реалізації пропаганди на Сході. Керуючись директивою «повновладного представника фюрера» Р. Гесса «Про співробітництво усіх відомств у вихованні і пропаганді» від 13 травня 1935 року та директивою фюрера «Про ведення пропаганди на період війни на Сході» від 6 червня 1941 року, Е. Тауберт встановив тісні зв'язки з політичною службою Г. Лейбрандта райхсміністерства Східних окупованих територій,

управлінням пропаганди вермахту на чолі з Г. Гросскопфом, а також із Берлінським інститутом історії Нової Німеччини та Франкфуртським інститутом з вивчення «єврейського питання» [21]. Передбачалося, що спільними зусиллями вони покращать якість пропаганди, яка буде спрямована на слов'янські народи СРСР.

На посаді спеціальних радників генерального референта з питань реалізації пропаганди на Сході перебували А. Нікурадзе (псевдонім Сандерс) — грузинський емігрант, одночасно особистий радник з політичних питань райхляйтера А. Розенберга, та М. Гальберг — російський емігрант, колишній член Вищої монархічної ради Росії, військовий кореспондент, одночасно радник гауптштурмфюрера СС д-ра Кірхе [22, с. 173]. Таким чином, до кінця літа 1941 року «Східний відділ» було остаточно включено до системи інформаційного забезпечення військової розвідки та політики управління східними окупованими територіями.

Як уже зазначалося вище, у червні 1941 року у Східному відділі було утворено глибоко законспірований структурний підрозділ «Вінета» (нім. *Vineta, Propagandadienst Ostraum e.V.*). Назва цього відділу має міфологічне походження. За німецькими легендами, на початку раннього середньовіччя, у межиріччі Одеру нібито існувало місто Вінета, яке було найбільшим центром торгівлі зі слов'янським світом. Західноєвропейське королівство франків (германців) прагнуло володіти цим містом як форпостом для подальшої торговельної колонізації Сходу. Нацисти використали назву цього міфічного міста заради емоційного підсилення ролі таємного відділу пропаганди на Сході.

Відомості про спецвідділ, а саме про його організаційну структуру та цілі діяльності, знаходимо у наказі генерального референта «Східного відділу» д-ра Е. Тауберта «Про призначення на посаду директора спецвідділу «Вінета» д-ра Х. Курца» від 21 червня 1941 року. На кінець червня 1941 року спецвідділ «Вінета» мав наступну структурну побудову: Відділ управління; Штаб перекладу; Бюро Цербста (відділ фотомонтажу); Бюро Бакхауза (відділ друку); Бюро Хельмана (відділ активної пропаганди, який спеціалізувався на підготовці агентів-пропагандистів та флюстерів (з нім. «пропаганда шепотом»). У документі зазначається, що усі підвідділи організаційно відокремлені один від одного, працюють самостійно і мають підпорядковуватись директору спецвідділу д-ру Х. Курцу [23, с.5].

Відділ управління займався організаційно-економічними питаннями функціонування спецвідділу «Вінета». Також він здійснював аналітичну роботу щодо кадрового управління.

Основною функцією Штабу перекладу спецвідділу «Вінета» було забезпечення якісного аналітичного перекладу розвідматеріалів, здобутих на окупованих територіях, та переклад нацистських пропагандистських текстів на мови народів СРСР. Штаб перекладу складався з кількох секторів: сектор «Остланд» (Латвія, Литва, Естонія); сектор слов'янських мов (Росія, Україна, Білорусія), сектор «Кавказ» (Вірменія, Азербайджан, Узбекистан, Грузія).

У відділі активної пропаганди, або у так званому Бюро Хельмана, готували агентів-пропагандистів для конспіративної роботи у тилу противника. Методами роботи агентів були: виявлення та вербування невдоволених радянською владою або колишніх репресованих, розповсюдження через них листівок та інших друкованих пропагандистських матеріалів. Також агенти займалися поширенням дезорієнтуючих чуток серед населення в умовах окупації — так звана флюстерпропаганда (нім. *Flüsterpropaganda*). До кінця серпня агенти цього відділу були ізольовані від будь-яких зв'язків із зовнішнім світом. Штаб-квартира вінетівців знаходилася у південно-східній приміській зоні на території табору Вульхайде за 50 км від Берліна [23, с. 1].

2 вересня 1941 року спецвідділ перестає бути таємним. Формально він був зареєстрований як технічний відділ з перекладу при міністерстві просвіти і пропаганди Райху — *Dienststelle Vineta Propagandadienst Ostraume.V.* Очолив «Вінету» Т. фон Радлофф. Центральний офіс було розміщено у колишньому радянському посольстві на Вікторія-штрассе, 10 [23, с.5].

Де-факто, спецвідділ «Вінета» мав проводити надтаємну пропагандистську діяльність за такими напрямками:

- переклад розвідувальних даних: радянських документів, преси, літератури, особистих листів тощо;
- виготовлення друкованих пропагандистських засобів для розповсюдження на окупованих радянських територіях;
- ведення радіопропаганди та радіопрослуховування;
- аналітична розвідувальна діяльність;
- вербування та підготовка пропагандистів із числа білоемігрантів, радянських військовополонених, добровольців із місцевого окупованого населення (переважно колишніх репресованих політв'язнів та інтелігенції), а також примусово депортованих остарбайтерів.

Особливе значення мав аналітично-розвідувальний напрям діяльності. Отримуючи розвіддані від спеціальних агентів щодо морально-психологічного стану червоноармійців та населення окупованих територій, група аналітиків спецвідділу оцінювала та прогнозувала ефективність реалізації пропагандистських кампаній в цілому. Через аналітичну розвідку реалізувалася загальна оперативно-інформаційна функція міністерства просвіти і пропаганди Райху на окупованих радянських територіях.

У мемуарах колишнього директора спецвідділу «Вінета» Х. Курца знаходимо таку інформацію: «З осені 1941 року до управлінського апарату «Вінети» стали долучати жіночий елемент, що свідчить про значне розширення задач спецвідділу» [23, с. 15]. Директор Х. Курц підкреслював особливу роль жінок у реалізації спеціальної діяльності пропагандистів в умовах окупації.

Відносно сприятлива воєнно-стратегічна ситуація на Східному фронті обумовлювала характер та напрями діяльності спецвідділу. Так, швидка окупація великої території Радянського Союзу сприяла розгортанню активної пропаганди серед окупованого населення за такими напрямками: формування позитивного уявлення про німецьку окупацію, полон та умови праці на території Райху; підрив авторитету державного та військово-політичного керівництва СРСР; посилення нігілістичних та конформістських настроїв місцевого населення до законів і порядків нацистів; налагодження співпраці місцевого населення з окупаційною німецькою адміністрацією.

Відповідно до наказу генерального референта д-ра Е. Тауберта «Про утворення підрозділу активної пропаганди «Східного відділу» від 10 листопада 1941 року, спецвідділ «Вінета» отримав особливий статус в середині галузевого відомства і став називатися «Відділ східної пропаганди особливого призначення» [24, с. 81]. Він спеціалізувався на підготовці, організації та проведенні спеціальних пропагандистських операцій, інформаційних диверсій та виконанні інших складних аналітико-розвідувальних та вербувальних завдань на окупованих східних територіях.

На посаду директора спецвідділу «Вінета» було призначено д-ра Х. Хумпфа. У «Звіті д-ра Хумпфа про пропагандистську діяльність спецвідділу "Вінета"» за весняний період 1942 року знаходимо відомості про чергову реорганізацію даної структури. Були остаточно сформовані такі підрозділи спецвідділу: адміністративний відділ; технічний відділ; аналітичний відділ; відділ активної пропаганди; відділ пропаганди та преси; відділ радіопропаганди, так зване «Бюро Альбрехта»; відділ радіопрослуховування, так звана «Апаратна»; відділ архівів [15, с. 2]. Ця структура організації зберігалася до 1944 року, тобто до кінця окупації Радянського Союзу.

Виходячи зі структурної організації спецвідділу «Вінета», доречно його функції поділити на дві групи: інформаційно-маніпулятивні та спеціальні функції.

До інформаційно-маніпулятивних функцій належали: збір, аналіз та поширення інформації, розробка пропагандистських операцій, оцінка їхньої ефективності, деструктивно-інтегративний вплив на суспільну свідомість населення в умовах окупації тощо. До то-

го ж через пропаганду здійснювався вплив на політичну та правову свідомість окупованого населення шляхом популяризації та роз'яснення прийнятих наказів і постанов окупаційних органів влади тощо.

До спеціальної групи функцій належали аналітична розвідка, вербування та спеціальна підготовка кадрів. Під поняттям «вербування» (з нім. *werben*) ми розуміємо заохочення місцевого населення до добровільної військової служби у частинах вермахту або до співпраці з нацистами у здійсненні пропагандистської діяльності проти Радянського Союзу. Спеціальні заходи вербування здійснювалися після ретельного пошуку та вивчення кандидатів. Зокрема, активно опрацьовувалася захоплена документація радянських установ, що дозволяло виявляти репресованих, цінних спеціалістів, їхні родинні зв'язки тощо.

Використовуючи метод хронології, виділяємо наступні етапи формування нормативно-правової основи організації та діяльності Східного відділу райхсміністра пррвсвіти і пропаганди.

1-й етап (умовно грудень 1940 р. до червня 1941 р.) — установчий. Хронологічні межі установчого етапу обумовлені часом утворення Імперського міністерства пррвсвіти і пропаганди та формуванням його спеціального підрозділу Генерального реферату «Східний простір» для реалізації пропаганди на Сході. На цьому етапі була сформована законодавча база діяльності райхсміністра пррвсвіти і пропаганди та прийняті установчі документи щодо організації та діяльності Генерального реферату «Східний простір».

Генеральний реферат «Східний простір» Міністерства пррвсвіти і пропаганди Райху діяв на підставі та у межах повноважень, що були передбачені на той час діючим нацистським законодавством. На цьому етапі були затверджені правові та організаційні засади діяльності райхсміністра пррвсвіти і пропаганди та його структурного підрозділу Генерального реферату «Східний простір», який в подальшому було реорганізовано у «Східний відділ». Відповідні нормативно-правові акти формально затвердили стратегічну мету, цілі та завдання діяльності райхсмінерського підрозділу на східних територіях, визначили основні та спеціальні методи та форми реалізації пропагандистської діяльності спецвідділом «Вінета» на вже окупованих територіях Сходу. Було остаточно сформовано складну ієрархічно впорядковану систему органів пропаганди райхсміністра пррвсвіти і пропаганди, які шляхом оперативно-управлінської, владно-розпорядчої та спеціально-пропагандистської діяльності вели ідейну боротьбу у початковий період радянсько-німецької війни.

2-й етап (червень 1941 — листопад 1943 рр. / вересень 1944 р.) — етап повномасштабної реалізації діяльності Східного відділу та його спецвідділу «Вінета» на окупованих радянських територіях. Нижня хронологічна межа обумовлена початком захоплення вермахтом радянських територій та встановленням нацистського окупаційного режиму. У цей період спецвідділ «Вінета» починає активну діяльність на окупованих українських територіях. Верхня межа обумовлена часом остаточної ліквідації нацистського окупаційного режиму на території СРСР.

Основний зміст нормативно-правових актів цього періоду зводиться до наступних положень:

— Східний відділ Міністерства народної пррвсвіти і пропаганди Райху діяв від імені фюрера на основі та на виконання нацистських законів і був наділений особливими владними повноваженнями та компетенціями. Він став ключовою контролюючою пропагандистською структурою Міністерства пррвсвіти і пропаганди під час реалізації ідеологічної боротьби Райху проти СРСР;

— Східний відділ мав складну організаційну структуру. Вона складалася з трьох організаційно-правових рівнів: директивний рівень — до нього належали безпосередньо фюрер, райхсміністр Й. Геббельс та генеральний референт відділу Е. Тауберт; центральний управлінський рівень був представлений головою спецвідділу «Вінета» та його заступниками — очільниками структурних підрозділів спецвідділу; виконавчий рівень — штатні

працівники (аналітики, перекладачі, радіоведучі, технічні працівники та ін.) та спеціальні таємні агенти.

— функціонування Східного відділу та спецвідділу «Вінета» регламентувалося нормативно-правовими актами загального та спеціального характеру. Спеціальна документація — це таємні відомчі та міжвідомчі документи, які мають спеціальну форму складання, особливий зміст, порядок їхнього прийняття та затвердження, строки та способи зберігання. За призначенням вони поділялися на організаційні, які, як правило, закріплювали функції та обов'язки штатних та позаштатних працівників та напрями їхньої діяльності; розпорядчі, за допомогою яких здійснювалося оперативне керівництво та контроль всередині структури; звітна — документи, що містили надважливу аналітичну інформацію про фактичний стан організації та діяльності спецвідділу у конкретний період у конкретних умовах на окупованих радянських територіях. Звіти були підставою для прийняття розпорядчих документів і мали допоміжний характер порівняно з організаційно-розпорядчою документацією. За ступенем гласності ці документи були таємними або цілком таємними, тобто розголошення змісту таких документів могло призвести до притягнення до кримінальної відповідальності або фізичного знищення особи, що розголосила таємницю.

— Основними напрямами діяльності спецвідділу «Вінета» були: розробка «сценаріїв» пропагандистських кампаній проти СРСР; технічний переклад пропагандистських та розвідувальних матеріалів; активна агітаційно-пропагандистська діяльність та флюстерпропаганда серед місцевого населення в умовах окупації; аналітична розвідка; радіопропаганда та прослуховування; вербування та підготовка кадрів. Відповідно до звітної документації спецвідділу «Вінета», провідними напрямами його діяльності були аналітично-розвідувальна, інформаційно-маніпулятивна та вербувальна робота.

Висновки. Даючи загальну характеристику нормативно-правовій основі організації та діяльності Східного відділу Міністерства просвіти і пропаганди Райху на окупованих радянських територіях, ми дійшли до наступних висновків. В організаційно-правовому плані Східний відділ та спеціальний відділ «Вінета» були єдиною пропагандистською організацією імперського міністерства пропаганди, яка діяла від імені фюрера, німецького народу та нацистської партії на основі та на виконання діючих імперських та окупаційних законів у період з 1941 року по 1944 рік.

У діяльнісному аспекті нормативно-правова основа набула широкого правового забезпечення у системі нацистського законодавства. Основна мета діяльності Східного відділу — реалізація пропагандистської кампанії Райху на окупованих радянських територіях. До основних функцій та завдань даної структури належали: розробка та реалізація пропагандистських операцій на східних окупованих територіях; аналітична розвідувальна діяльність; вербування та підготовка кадрів для таємної законспірованої роботи на окупованих радянських територіях; виготовлення друкованих засобів пропаганди для розповсюдження серед місцевого населення в умовах окупації; ведення радіопропаганди та радіопрослуховування.

Отже, нормативно-правова основа організації та діяльності Східного відділу Міністерства просвіти і пропаганди Райху — це одночасно і нормативне регулювання організації та діяльності Східного відділу, і виконання імперського та окупаційного права як засобу управління сферою пропагандистської діяльності даної організації на окупованих радянських територіях.

Список використаних джерел

1. Герцштейн Р. Э. Война, которую выиграл Гитлер. Смоленск, 1996. 608 с.
2. Дашичев В. Банкротство стратегии германского фашизма. Исторические очерки, документы и материалы. Т. 1: Подготовка и развертывание нацистской агрессии в Европе. 1933–1941. Москва, 1973. С. 301–303.

3. Окорочков А. Особый фронт. Немецкая пропаганда на Восточном фронте в годы Второй мировой войны. Москва, 2007. 288 с.
4. Крупская С. Пропагандистское обеспечение внешней политики национал-социалистической Германии: автореф. дис. ... канд. ... ист. наук. Москва, 2013. 24 с.
5. Штыркина О. Информационно-пропагандистские технологии в прессе Третьего рейха: автореф. дис. ... канд. фил. наук. Москва, 2011. 18 с.
6. Жуков Д., Ковтун И. Антисемитская пропаганда на оккупированных территориях РСФСР, 1941–1944 гг. Москва — Ростов-на-Дону. 2015. 283 с.
7. Михайлюк М. Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецької окупаційної влади серед населення України (1941–1944 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук, Київ, 2006. 22 с.
8. Рекотов П. Органи управління на окупованій території України (1941–1944 роки). Український історичний журнал. 1997. № 3. С. 90–101.
9. Салата О. Формування німецького інформаційного простору в Рейхскомісаріаті України та в зоні військової адміністрації (червень 1941 р. 1944 рр.) : автореф. дис. ... доктор. іст. наук. Донецьк. 2010. 34 с.
10. Яшан О. Морально-психологічний стан населення України в умовах окупації : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Черкаси. 2010. 22 с.
11. Рисс К. Тотальный шпионаж. Москва, 1991. 228 с.
12. Доронина Н. Нацистская пропаганда на оккупированных территориях Ставрополя и Кубани в 1942–1943 гг.: цели, особенности, крах : дис. ... канд. ист. наук. Москва. 2005. 181 с.
13. Басистов Ю. Особый театр военных действий. Листовки на фронтах Второй мировой войны. Санкт-Петербург. 1999. 150 с.
14. Звягинцев А. Главный процесс человечества. Нюрнберг: документы, исследования, воспоминания. Москва. 2012. 656 с.
15. Bundesarchiv (BA). Berlin. R55/1296. Dokumente der öst Abteilung. 22 s.
16. Кроуфорд С. Восточный фронт день за днем. Германский вермахт против Красной армии. 1941–1945. Москва. 2011. 302 с.
17. Бурьяк А. Аналитическая разведка. Москва. 2007. 187 с.
18. Institut für Zeitgeschichte, Bestand ZS A-3/1.
19. Гогун А. Черный PR Адольфа Гитлера: Документы и материалы. Москва. 2004. 416 с.
20. Дудин Л. В оккупации / Под немцами. Воспоминания, свидетельства, документы. Историко-документальный сборник. Санкт-Петербург. 2011. 263 с.
21. Bundesarchiv (BA). Koblenz. R55/21462. Dokumente. Berichte. Dr. Taubert. 34 s.
22. Откровения и признания. Нацистская верхушка о войне «третьего рейха» против СССР. Секретные речи. Дневники. Воспоминания. Смоленск. 2000. 640 с.
23. Institut für Zeitgeschichte, München (IfZ) Kurz H. «Vineta» / Entnommen im vorliegenden Zustand aus Wlassow-Material von Jürgen Thorwald. *Institut für Zeitgeschichte*. Bestand. ZS-0412. S. 24.
24. Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918 — 1945. Aus dem Archiv des Deutschen Auswärtigen Amtes. Serie D (1937 — 1945). Baden-Baden. 1961, Bd. 12,2, S. 689.

Долгорученко Екатерина Олеговна,
старший преподаватель кафедры
теории и истории государства и права
(Днепропетровский государственный университет внутренних дел)

НОРМАТИВНО-ПРАВОВАЯ ОСНОВА ОРГАНИЗАЦИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВОСТОЧНОГО ОТДЕЛА МИНИСТЕРСТВА ПРОСВЕЩЕНИЯ И ПРОПАГАНДЫ РЕЙХА НА ОККУПИРОВАННЫХ СОВЕТСКИХ ТЕРРИТОРИЯХ

В статье дается общая характеристика нормативно-правовой основы организации и деятельности Восточного отдела Министерства просвещения и пропаганды Рейха. Проанализировано содержание так называемых «фюрерских» законов, директив, а также подзаконных нормативных актов, которые определяли функционирование Восточного отдела и его структурного подразделения - спецотдела «Винета» на оккупированных советских территориях (с июля 1941 года по сентябрь 1944 года).

Ключевые слова: нацистское законодательство, пропаганда, Восточный отдел, спецотдел «Винета».

Dolgoruchenko Katerina Olegovna,
Senior Lecturer of the Department
of Theory and History of State and Law
(Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs)

**THE REGULATORY-FRAMEWORK OF ORGANIZATION AND ACTIVITY OF THE
EASTERN DIVISION OF MINISTRY OF EDUCATION AND PROPAGANDA
OF REICH IN OCCUPIED SOVIET TERRITORIES**

The regulatory-framework of organization and activity of the Eastern Division of Ministry of Education and Propaganda of Reich in occupied Soviet territories.

This article brings to light the overall characteristics of normative-legal base of an organization and activity of East department of Ministry of Education and Propaganda Reich. It was revealed and analyzed a content of so called "fuhrer's" laws, directives and also by-laws which constituted a regulatory and legal field for the functioning of the Eastern Division and its structural department – the Vineta special department in the occupied Soviet territories (from June of 1941 to September of 1944).

The main content of those documents is reduced to the following statement: East department of Ministry of Education and propaganda Reich acted of the behalf fuhrer's name, on the bases of and on fulfilling Nazi laws and was endowed with special powers and competencies, implementing a particular propaganda's activity in the occupied Soviet territories. It became a key ruling structure of Ministry of Education and Propaganda at the time of ideological struggle of Reich against the USSR.

The article provides an analysis of foreign and domestic publications on this topic problems, there are a number of gaps in the coverage of transformative processes of organization and special propaganda activities of the Eastern Division of Ministry of education and propaganda of Reich in the entire period of occupation of the Soviet Union's territories, in particular the territory of the Reichscommissariat "Ukraine".

The author included little-known materials of the Bundesarchiv and cases with the national archive of the Security Service of Ukraine, which reveals the specifics organization and activities of the special department of "Vineta" in the occupied Soviet territories. For the first time, was set clear chronological frames for the activities of the special department, its functions, goals and tasks. And also methods, ways and types of propaganda activities of this organization.

Key words: *Nazi legislation, propaganda, Eastern division, special department "Vinetta".*

Надійшла до редколегії 12.01.2018